

ГЕОПРОСТОРОВЕ РОЗМІЩЕННЯ ДЕРЕВ'ЯНИХ ЦЕРКОВ ВІННИЧЧИНИ

В статті розглянуто особливості геопросторового розміщення та перспективи розвитку подорожей до дерев'яних храмів як одних із типів релігійного туризму Вінниччини. Виділено церкви національного та місцевого значення у межах області. Охарактеризовано архітектурну та історичну цінність дерев'яних церков XVII-XIX ст. Проаналізовано і складено карту, на якій зображено геопросторове поширення сто дев'яти дерев'яних святинь.

Ключові слова: дерев'яна церква, історична цінність, туризм, паломницькі центри, історико-культурні туристичні ресурси, сакральна архітектура, геопросторове поширення.

Постановка проблеми. Дерев'яна сакральна спадщина України різноманітна і неповторна. Кожен регіон володіє унікальними шедеврами, створеними відомими і невідомими майстрами, які увійшли до скарбниці світового мистецтва. Однією з таких перлин творчості українського народу є скульптура дерев'яних церков Вінниччини. За останні десятиліття опубліковано чимало художніх альбомів та наукових праць, присвячених древньому українському сакральному мистецтву. Але геопросторове розміщення та відображення їх на картосхемах відсутнє, що не привертає увагу туристів та туристичних центрів.

Аналіз останніх досліджень і основних публікацій. Роль сакральних пам'яток у розвитку туризму останнім часом привертає увагу багатьох дослідників. В літературних джерелах Слободяна В. (1998), Вечерського В., Шевцової Г. (2007), Жарких М. (2007), Маньковської Р. (2010), розкрита характеристика українських дерев'яних храмів, відомості про атрактивні пам'ятки сакральної архітектури. Важливістю збереження автентичного зовнішнього вигляду церкви як невід'ємного її архітектурного атрибуту її згадували у своїх працях М. Драган (2014), С. Таранушенко (2014) та ін. Однак картографічні матеріали відсутні.

Мета дослідження. Розглянути особливості організації та перспективи розвитку релігійного туризму Вінниччини. Систематизувати відомості про найбільш атрактивні сакральні духовні святині, відпустові місця та скласти туристичну карту геопросторового поширення сакральних архітектурних пам'яток регіону є одним з важливих завдань досліджень.

Виклад основного тексту. Природні умови та багатство історико-культурним та інтелектуальним потенціалом сприятимуть інтенсифікації розвитку туристичної інфраструктури та збільшенню туристичних потоків.

Вінниччина за характером рельєфу відноситься до Придніпровської і Подільської височин та сильно почленованого Придністров'я. Розміщена в басейнах Пд. Бугу, Дністра та

Дніпра [1].

Клімат області помірно континентальний з м'якою зимою і теплим літом. Пересічна температура січня $-4, -6^{\circ}$, липня $+18,6, +20,5^{\circ}$. Період з температурою понад $+10^{\circ}$ становить 155 – 180 днів. Річна кількість опадів 480-590 мм, з них за теплий період випадає 375-400 мм.

Цікавими природними об'єктами в межах регіону є Дністровський каньйон, який утворений тектонічними рухами та водними потоками. Найбільший каньйон утворений в районі Могильова-Подільського глибиною 150-180м [2]. В каньйоноподібних долинах протікають також ліві притоки Дністра Лядова, Коропець, Жван, Немія.

Вінниччина розташована в лісостеповій зоні. Розорано понад 66% її території. Широколистяні ліси (дуб, граб, липа, ясен, клен, в'яз) займають 344,7 тис. га. У долинах річок поширені природні сіножаті й луки. На території Вінниччини водяться козуля, борсук, дика свиня, вовк, лісова куниця, білка, лисиця, заєць, ховрах, хом'як, польова миша; на берегах річок – видра, норка; у водоймах – дикі качки, гуси; у річках і ставках – короп, лящ, окунь, лин, щука, що має неабияке значення для розвитку різноманітної інфраструктури. В області створено низку державних заказників (Буго-Деснянський, Володимирська Дубина, Коростовецький, Грабарківський, Бронницький та Горячківська Дача) та ін. На околиці Вінниці, в долині р. Вишні, закладено ботанічний сад "Поділля" [2]. Вінниччина багата пам'ятками історії та культури (3433 об'єкти), мисливськими угіддями, санаторно-курортними, санаторними, профілактичними комплексами.

Вінниччина у свій час була улюбленим місцем поселення польської шляхти, тому на території області збереглася велика кількість панських садиб і палаців. У Тульчині, наприклад, розташований найбільший палац в Україні, який колись належав родині Потоцьких. У Старій Прилуці стоїть палац – копія Маріїнського. Розкішні палаці збереглися в Немирові, Верхівці, Ободівці та інших містах і селах Вінниччини.

На Вінниччині дуже багато старовинних

культових об'єктів: храмів (як православних так і католицьких), монастирів. На особливу увагу заслуговують мавзолей Потоцьких у с. Печері, печерний монастир у Лядовій [3].

Від найдавніших часів церкви у Вінниччині є унікальними архітектурними пам'ятками і відіграють важливу освітню роль, служать духовними осередками національного і культурного життя та виховання населення.

Пам'ятки дерев'яної сакральної архітектури в Україні та на її етнічних землях налічуються близько 3000 дерев'яних культових споруд. Унікальність українських дерев'яних тридільних за будовою храмів XV-XVIII століть полягає в тому, що вони візуально схожі на державний герб України, один з найдавніших знаків людства – тризуб та український традиційний ритуальний свічник-тріщю. Церкви такої тризубоподібної форми поширені майже на всій території України [4].

Більшість збережених на сьогодні дерев'яних церков на території України розташовані в її західній частині. Абсолютна більшість дерев'яних храмів України належать парафіям УПЦ та УГКЦ.

Подільці створили власну регіональну культуру храмового будівництва, яка має самобутні риси і характерні ознаки. До класичних зразків дерев'яних храмів Поділля належать церкви: Миколаївська 1746 р. у м. Вінниця, Михайлівська 1752 р. у смт. Вороновиця, Покровська і Миколаївська в с. Лозова, Св. Параскеви 1775р. в м. Могилів-Подільський, Успенська 1767 р. в с. Марківка, Різдва Богородиці 1764 р. в с. Печера тощо [5].

Для Поділля типовою є трьохверха церква з високими основними зрубами та восьмикутниками на них. Характерною рисою церков є вертикальна обшивка дошками, гонтовий верх, "опасання" та ганочок при вході. Подільські церкви, як правило побудовані на підвищеній ділянці, посередині села. Церкви всі будували за однаковим планом: у вигляді повздовжнього хреста, з урізаними бічними сторонами. Верх церкви складала три бані, з яких середня була вища. Від бань вниз до половини стін церкви йшов стрімкий гонтовий дах. В церквах з багатою громадою, дахи церков малювали на червоно та навколо церкви ставили штахети. Церковне подвір'я було обсажене липами. Вхід в храм завжди розміщений з західної сторони. Хрести на банях церков зорієнтовані на північ-південь. Навпроти головних дверей церкви, стояла дзвіниця, покрита гонтом. В давні часи біля церков були цвинтарі [6].

Архітектурна побудова православних та греко-католицьких дерев'яних храмів України

формувалась впродовж багатьох століть за певними канонічними традиціями, а саме із 3 частин: бабинець, нава та вітвар. Бабинець — частина храму, у якому переважно є вхід у храм, місце, де перебували переважно жінки старшого віку. Нава є найбільшою частиною храму, переважно схожий за формою із іншими частинами храму. За царськими воротами, розміщений вітвар, де священик перебуває під час літургії.

Для міцності та стійкості дерев'яної церкви її будували на кам'яних фундаментах. Забудову здійснюють висушеними колодами дуба або смереки однакової довжини та товщини.

Нижче наведено перелік церков, що входять до реєстру пам'яток архітектури, а саме національного (9) та місцевого значення (18) [7].

Церкви національного значення

Миколаївська церква 1746 р і дзвіниця, XIX ст. Про спорудження церкви свідчить напис на різьбленому наличнику південних дверей. У XIX ст. підведений кам'яний фундамент. Дерев'яна, церква тризрубна, триглова. Характерною особливістю церкви є те, що зруби мало відрізняються по висоті. Навколо церкви влаштовано опасання у вигляді аркади-галереї. Із заходу до пам'ятника примикає невисокий прямокутний обсяг з чотириколонним портиком. Всі зруби восьмигранні, перекриті бароковими главами з перехопленнями на восьмерик з одним заломом, увінчані декоративними цибулинними глывками. В інтер'єрі бабинець відділений від центрального зрубу двоох'ярусною аркою-вирізом простого, але виразного малюнка. Під час реставрації 1970 відновлена форма і конструкція, гонтове покриття, різьблення на наличнику західних дверей. У первісних формах відреставрована аркада-галерея. Пам'ятник – один з кращих зразків подільської школи народної архітектури (Вінниця) [8]. В легенді до картосхеми Миколаївська церква знаходиться під номером 27.

Михайлівська церква. Церква дерев'яна, тризрубна, триглава. Всі зруби восьмикутні в плані, перекриті бароковими верхами з перехватом на високих восьмериках із одним заломом. До бабинця примикає прибудований пізніше тамбур. Низько розташоване піддашся підкреслює високі пропорції зрубів. В інтер'єрі домінує висотний розкритий простір. Центральний зруб відділений від бабинця фігурною двоох'ярусною аркою-вирізом. На стінах – масляний живопис XIX ст. (Вороновиця Вінницького району). В легенді номер 49.

Церква Святого Архистратига Михайла, побудована у 1764 р. Церква є унікальною

архітектурною пам'яткою XVIII ст. в Україні і значиться в реєстрі ЮНЕСКО. Вона послужила зразком для побудови церкви в селі-музеї народного побуту під відкритим небом у Києві. За переказами у Стародашівській церкві свого часу побували й молилися Максим Залізняк та Іван Гонта – керівники народно-визвольного повстання в Україні, відомого під назвою Коліївщина (Дашів Іллінецького району), 58. [8].

Церква Святої Параскеви, 1775. Побудована на місці більш старої, також дерев'яної. Церква дерев'яна, хрестова в плані з короткими бічними гілками хреста, триголова, з прибудовами початку XX ст. Навколо споруди – піддашся на фігурних кронштейнах – випусках вінців. У пам'ятнику простежується вкрай рідкісне явище для історії народної архітектури – з'єднання тризрубного і хрестового типів. В інтер'єрі домінує стрімко розкритий вгору висотний простір, візуально посилений залами і нахилом стін зрубів всередину. На стінах олійний живопис початку XX ст. Центральний зруб відділений від бабинця лучковою аркою. Дзвіниця розташована на північний захід від храму. Квадратна в плані, чотириярусна, перший ярус цегляний, що характерно для дзвіниць Поділля, верхні – дерев'яні, каркасної конструкції. Третій ярус у вигляді аркади-галереї. Завершена шатровою главою барокових обрисів (Могилів-Подільський), 94.

Успенська церква, 1767. У 1848 році церква була піднята на кам'яний фундамент. У 1879 р. гонтове покриття було замінено залізним, влаштовано опасання на тонких колонках. Дерев'яна, тризрубна, триверха, з півночі і сходу оточена рятуванням, з притворами з заходу і півдня з прибудовою до східної частини з півночі. Західний притвор акцентований ампірний чотириколонним портиком, завершеним трикутним фронтоном. Восьмигранні в плані зруби перекриті витягнутими бароковими верхами з одним заломом, увінчані високими головками. В інтер'єрі панує висотний розкритий центральний простір. На рівні заломів влаштовані скоби-затяжки, покриті різьбленням. Бабинець біля східної стіни з'єднаний з центральним зрубом високим двоярусним прямокутним вирізом (Марківка Томашпільського району), 96.

Церква Різдва Пресвятої Богородиці 1762 і дзвіниця, 1865 р. Дерев'яна, тризрубна, триголова. Всі зруби восьмигранні в плані зі значним нахилом стін всередину. В інтер'єрі ефект висотного розкриття внутрішнього простору ілюзорно посилюється завдяки різкому залому. Бабинець з'єднується з центральним об'ємом

двох'ярусною аркою-вирізом. Верх прикрашений альфрейними розписами XIX ст. Компонуванням мас з переважанням вертикальних членувань, строгим силуетом, вчиненими пропорціями пам'ятник відноситься до характерних творів подільської школи народної дерев'яної архітектури. В ансамблі з церквою споруджена цегляна, двоярусна, восьмигранна в плані дзвіниця, яка не має завершення (Печера Тульчинського району), 74. [9].

Церква Покрови Пресвятої Богородиці 1700-1702 рр. У 1838 р зроблені прибудови. Дерев'яна, тризрубна, триголова, з піддашсям на фігурних виразного малюнка кронштейнах-випусках вінців зрубів. Бабинець відділений від центрального простору трапецієподібним вирізом. На захід від церкви розміщена дерев'яна, квадратна в плані, триярусна, увінчана бароковою главою з перехопленням дзвіниця, перший ярус який оточений піддашсям на фігурних кронштейнах. (Лозова Шаргородського району), 81.

Миколаївська церква, 1752 р. Інтер'єр церкви перебудований в 1796 р. У 1862 р. до східної частини прибудовано з півночі прямокутне приміщення. Дерев'яна, тризрубна, триголова, з піддашсям на приставних кронштейнах. Основні зруби однієї висоти, перекриті шатровими главами. У компонуванні мас підкреслена присадкуватість храму, посилена горизонтальним ярусним членуванням. Бабинець відділений від центрального зрубу арочним вирізом. На схід від церкви розташована дерев'яна квадратна, триярусна, завершена восьмигранним шатром з перехопленням, увінчаним ліхтариком, дзвіниця (Лозова Шаргородського району), 80.

Церква Різдва Богородиці, XVIII ст. Перебудована і піднята на кам'яний фундамент в 1877 р. Дерев'яна, тризрубна, з пізніше прибудованими приміщеннями та двоярусною дзвіницею. Основні зруби – квадратні в плані; прямокутний зруб дзвіниці по ширині дорівнює бабинцю. Дзвіниця перекрита главою такого ж абрису. Внутрішній простір динамічно розкрито увись, ілюзорно підвищено ритмом світлотіньової гри заломів і звужуються догори восьмериками. Висока фігурна арка-виріз об'єднує центральний простір з бабинцем. В інтер'єрі настінний олійний живопис XIX ст. (Слобода-Шаргородська Шаргородського району), 90.

Церкви місцевого значення:

Троїцька церква (Ялтушків Барського району); 45, легенда.

Святого Іоанна Богослова (М'якохід Бершадського району), 95.

Покровська церква старообрядницька (Бер-

шадь, райцентр), 104.

Михайлівська церква (Тирлівка Бершадського району), 101.

Церква Святої Параскеви (Медвідка Вінницького району), 17.

Церква Ікони Божої Матері Казанської (Лука-Мелешківська Вінницького району), 38.

Успенська церква (Кисляк Гайсинського району), 78.

Покровська церква (Михайлівка Гайсинського району), 77.

Церква Різдва Пресвятої Богородиці (Іллінці, райцентр), 51.

Церква Іоанна Богослова (Радянське Крижопільського району), 103.

Церква Різдва Богородиці, 1873 р. (Соколівка Крижопільського району), 106.

Церква Іоанна Богослова, 1902-1915 рр. (Косаківка Липовецького району), 30.

Церква Св. Дмитра, II пол. XIX ст. (Турбів Липовецького району), 20.

Церква Св. Іоанна Богослова, 1767 р. (Тропове Могилів-Подільського району), 92.

Миколаївська церква, XIX ст. (Кричанівка Могилів-Подільського району), 91.

Михайлівська церква, 1827 р. (Трибусівка Піщанського району), 108.

Церква Олександра Невського, 1876 р. (Цибулівка Тростянецького району), 99.

Церква Покрови Пр. Богородиці, 1776 р. (Каташин, Чечельницького району), 107.

Нумерація на картосхемі відповідає номерам в легенді до картосхеми (рис.1).

В центральній-східній частині виявлено найбільшу кількість дерев'яних сакральних об'єктів, їх кількість сягає 52 церкви. В західній частині від границі області до Пд. Бугу виявлено 26, північній частині налічується 16 церков, на південному сході 15. В південно-центральної частині (Юрківка, Томашпіль, Тиманівка, Тульчин, Вільшанка, Крижопіль) дерев'яні сакральні об'єкти відсутні.

Нами проведено сакральне зонування, у особливості геопросторового поширення сто дев'яти дерев'яних церков і виділено чотири субрегіони з наступними коефіцієнтами концентрації сакральних об'єктів: центральній-східній субрегіон складає 0,48; західний – 0,24; північний – 0,15; південний – 0,14. Сама висока концентрація об'єктів у центральній-східній частині і західному субрегіоні.

На нашу думку, такий нерівномірний розподіл сакральних об'єктів дерев'яного типу на території Вінниччини в давні періоди побудови (XVII-XIX ст.) обумовлений значним залісненням Придніпровської (323 м) і Подільської (383 м) височин де були поширені широко-

листяні ліси (граб, клен, в'яз, дуб, липа, ясен).

Не мало важливою причиною інтенсивного заселення було розміщення Вінниці на перехресних шляхах та сприятливими природними умовами, а також формування великого населеного пункту, яка розбудувалась як фортеця за панування Литовського князівства на Поділлі з 1363 року.

За науковими дослідженнями Атамана Л. В. (2014 р.) в межах Вінниччини сформувались наступні паломницькі центри, які позначені на картосхемі (рис.1).

Лядовський чоловічий печерний монастир Усікновення глави Іоанна Предтечі (Могилів-Подільський район). Заснований у 1013 році ченцем Антонієм Печерським. У XVIII ст. в скелі знаходився монастир василіан. Сакральний комплекс складався з трьох печерних церков, який проіснував до 1745 року. Печерний комплекс був у занепаді, його відродження почалося у 1998 році. 23 листопада 2011 року відзначено 1000-річчя з часу заснування Свято-Усікновенського Лядівського скельного монастиря та вручено паспорт об'єкта культурної спадщини керівництву сакрального комплексу [10].

До сакральних об'єктів відносять також Браїлівський жіночий Святої Трійці монастир XVIII ст. В монастирі знаходяться дві чудотворні ікони Божої Матері – Браїлівсько-Ченстоховська та Браїлівсько-Почаївська. Протягом року монастир відвідує біля 10 тисяч паломників [11].

Визначним об'єктом паломництва є Йосафатова долина, що знаходиться біля села Голінчинці Шаргородського району. У Йосафатовій долині побувало біля півтора мільйона прочан. Через 88 років після явлення на Йосафатовій долині Матері Божої, де розміщена криничка, поставлено 29 хрестів. Кожного року 15 серпня День Дива з'явлення Божої Матері. 2013 року у хресній ході взяло участь більше 10 тисяч віруючих.

Наступним місцем паломництва є місто Калинівка, де знаходиться унікальний хрест біля Хресто-Воздвиженського храму УПЦ. За переказами під час обстрілу хреста солдатами, що повертались з громадської війни з правого плеча "розп'яття" миттєво потекла кров. На місці чудотворного хреста у 1993 році побудована каплиця і це місце є одним із святинь, яке відвідують паломники [12].

До найбільш атрактивних об'єктів Вінниччини відноситься історико-культурний центр духовності та злагоди: Костел Святого Флоріана XVI ст., Синагога XVI ст., Свято-Миколаївський чоловічий монастир XVIII –

Рис. 1. Геопросторове розміщення дерев'яних церков Вінницької області

Умовні позначення

†	Дерев'яні духовні святині. Номера в легенді (1-109) і на картосхемі ідентичні	104	-----	Віддалі від обласного центра до місць паломництва
⊕	Паломницькі сакральні центри (1-8)	101	—	Віддалі від обласного центра до духовних святинь

Легенда до картосхеми

1. Церква Святої Параскеви, 1858 р. (Торчин Хмельницького району).
2. Церква Святого Архистратига Михайла, 1738, 1823 р. (Митинці Хмельницького району).
3. Церква Покрови Пресвятої Богородиці, 1882 р. (Маркуші Хмельницького району).
4. Церква Зачаття Святої Анни, XIX ст. (Пляхова Козятинського району).
5. Церква Святого Дмитра, 1843 р. (Іванківці Козятинського району).

6. Церква Різдва Пресвятої Богородиці, 1735 р. (Гурівці Козятинського району).
7. Церква Різдва Пресвятої Богородиці, XVIII ст. (Вернигородок Козятинського району).
8. Церква Ікони Казанської Божої Матері, 1892 р. (Павлівка Калинівського району).
9. Церква Покрови Пресвятої Богородиці, 1743, 1867 рр. (Байківка Калинівського району).
10. Церква Різдва Пресвятої Богородиці, 1816 р. (Михайлін Козятинського району).
11. Церква Успення Пресвятої Богородиці, 1723 р. (Махаринці Козятинського району).
12. Церква Святого Миколи, 1774 р. (Блажіївка Козятинського району).
13. Церква Воздвиження Чесного Хреста, 1747, 1893 рр. (Сальник Калинівського району).
14. Церква Святого Миколи, XVIII ст. (Сошанське Козятинського району).
15. Церква Покрови Пресвятої Богородиці, 1730 р. (Воскодавинці Козятинського району).
16. Церква Святого Миколи, 1817 р. (Морозівка Погребищенського району).
17. Церква Святої Параскеви, 1765-1791 рр. (Медвідка Вінницького району).
18. Церква Святої Параскеви, 1858 р. (Плисків Погребищенського району).
19. Церква Святого Дмитра, 1886 р. (Стадниці Вінницького району).
20. Церква Святого Дмитра, II пол. XIX ст. (Турбів Липовецького району).
21. Церква Успення Пресвятої Богородиці, 1751, 1855 рр. (Прибузьке Вінницького району).
22. Церква Святого Миколи, 1850 р. (Стрижавка Вінницького району).
23. Церква Святого Івана Богослова, 1878 р. (Гавришівка Вінницького району).
24. Церква Успення Пресвятої Богородиці, 1867 р. (Коханівка Липовецького району).
25. Церква Різдва Пресвятої Богородиці, 1894 р. (Слобода Межирівська Жмеринського району).
26. Церква Святого Архистратига Михайла, 1766 р. (Маньківці Барського району).
27. Миколаївська церква, 1746 р. (Вінниця).
28. Церква Покрови Пресвятої Богородиці, 1770 р. (Писарівка Вінницького району).
29. Церква Покрови Пресвятої Богородиці, 1797 р. (Малі Крушлинці Вінницького району).
30. Церква Іоанна Богослова, 1902-1915 рр. (Косаківка Липовецького району).
31. Церква Ікони Божої Матері Казанської, 1905 р. (Жабелівка Вінницького району).
32. Церква Воздвиження Чесного Хреста, 1877 р. (Козинці Липовецького району).
33. Церква Різдва Пресвятої Богородиці, 1877 р. (Сиваківці Липовецького району).
34. Церква Покрови Пресвятої Богородиці, XIX ст. (Приборівка Липовецького району).
35. Церква Успення Пресвятої Богородиці, 1760-1771 рр. (Іванівці Барського району).
36. Церква Святого Апостола Пилипа, XIX ст. (Слобода Чернятинська Жмеринського району).
37. Церква Покрови Пресвятої Богородиці, 1722 р. (Демидівка Жмеринського району).
38. Церква Ікони Божої Матері Казанської, 1896 р. (Лука-Мелешківська Вінницького району).
39. Церква Святого Кузьми і Дем'яна, 1906-1908 рр. (Люлинці Оратівського району).
40. Церква Ікони Казанської Божої Матері, XIX-XX ст. (Скоморошки Оратівського району).
41. Церква Різдва Пресвятої Богородиці, 1869 р. (Хижинці Вінницького району).
42. Церква Різдва Пресвятої Богородиці, 1897 р. (Воловодівка Немирівського району).
43. Церква Святого Миколи, 1751 р. (Борисівка Іллінецького району).
44. Церква Покрови Пресвятої Богородиці, 1912 р. (Новоживотів Оратівського району).
45. Троїцька церква, 1876 р. (Ялтушків Барського району).
46. Церква Святого Миколи, 1894 р. (Бучні Барського району).
47. Церква Святого Івана Богослова, 1888 р. (Кузьминці Барського району).
48. Церква Святого Миколи, 1836 р. (Глинянець Немирівського району).
49. Михайлівська церква, 1752 р. (Вороновиця Вінницького району).
50. Церква Святого Дмитра, 1896 р. (Потоки Немирівського району).
51. Церква Різдва Пресвятої Богородиці, XIX ст. (Іллінці, райцентр).
52. Церква Покрови Пресвятої Богородиці, 1804 р. (Кацмазів Жмеринського району).
53. Церква Покрови Пресвятої Богородиці, 1862 р. (Пилява Тиврівського району).
54. Церква Покрови Пресвятої Богородиці, 1888 р. (Дзвониха Тиврівського району).
55. Церква Різдва Пресвятої Богородиці, 1807 р. (Медвежа Немирівського району).
56. Церква Святого Івана Богослова, 1880 р. (Мухівці Немирівського району).
57. Церква Успення Пресвятої Богородиці, 1800 р. (Райгород Немирівського району).
58. Церква Святого Архистратига Михайла, 1764 р. (Дашів Іллінецького району).
59. Церква Воздвиження Чесного Хреста, 1852-1862 рр. (Семенки Барського району).
60. Церква Святого Архистратига Михайла, 1766 р. (Матейків Барського району).
61. Церква Святого Архистратига Михайла, 1739 р. (Телелинці Жмеринського району).
62. Церква Святого Онуфрія, 1889 р. (Жахнівка Тиврівського району).
63. Церква Святого Архистратига Михайла, 1878 р. (Лука Немирівського району).
64. Церква Святого Івана Богослова, XIX ст. (Довгополівка Тиврівського району).
65. Церква Святої Трійці, 1893-1895 рр. (Кошаринці Барського району).
66. Церква Святого Дмитра, 1893 р. (Черемонне Тиврівського району).
67. Церква Святого Олександра Невського, 1898 р. (Колохів Тиврівського району).
68. Церква Покрови Пресвятої Богородиці, 1717, 1847 рр. (Вища Кропивна Немирівського району).
69. Церква Покрови Пресвятої Богородиці, 1771 р. (Носівці Гайсинського району).
70. Церква Святого Івана Богослова, 1760, 1892 рр. (Супівка Барського району).
71. Церква Святого Івана Богослова, 1881 р. (Володівці Барського району).
72. Церква Різдва Пресвятої Богородиці, 1763 р. (Строїнці Тиврівського району).
73. Церква Покрови Пресвятої Богородиці, XVIII—XIX ст. (Марксове Немирівського району).
74. Церква Різдва Пресвятої Богородиці, 1762 р. (Печера Тульчинського району).
75. Церква Святого Архистратига Михайла, 1881 р. (Мітлинці Гайсинського району).
76. Церква Святого Дмитра, 1891 р. (Шура-Мітлинська Гайсинського району).
77. Покровська церква, XIX ст. (Михайлівка Гайсинського району).
78. Успенська церква, 1709 р. (Кисляк Гайсинського району).
79. Церква Святого Кузьми і Дем'яна, 1748, 1870 рр. (Гунча Гайсинського району).
80. Миколаївська церква, дзвіниця Миколаївської церкви, 1752 р. (Лозова Шаргородського району).
81. Покровська церква, дзвіниця Покровської церкви, 1700-1702 рр. (Лозова Шаргородського району).
82. Церква Покрови Пресвятої Богородиці, 1853 р. (Михайлівка Тульчинського району).
83. Церква Успення Пресвятої Богородиці, 1871 р. (Мар'янівка Гайсинського району).
84. Церква Святого Архистратига Михайла, 1890 р. (Митків Гайсинського району).

85. Церква Святого Архистратига Михайла, 1865 р. (Левківці Тульчинського району).
86. Церква Святого Архистратига Михайла, 1780 р. (Копіївка Тульчинського району).
87. Церква Святого Миколи, 1895 р. (Заозерне Тульчинського району).
88. Церква Святого Миколи, 1888 р. (Тополівка Теплицького району).
89. Церква Успення Пресвятої Богородиці, 1887 р. (Маньківка Тульчинського району).
90. Церква Різдва Богородиці, XVIII ст. (Слобода-Шаргородська Шаргородського району).
91. Миколаївська церква, XIX ст. (Кричанівка Могилів-Подільського району).
92. Церква Святого Іоанна Богослова, 1767 р. (Тропове Могилів-Подільського району).
93. Церква Святого Миколи, 1889 р. (Петрашівка Теплицького району).
94. Церква Святої Параскеви, 1775 р. (Могилів-Подільський).
95. Церква Святого Іоанна Богослова, 1767 р. (М'якохід Бершадського району).
96. Успенська церква, дзвіниця Успенської церкви, 1767 р. (Марківка Томашпільського району).
97. Миколаївська церква, дзвіниця Миколаївської церкви, 1775 р. (Немія Могилів-Подільського району).
98. Церква Чуда Святого Архистратига Михайла, кін. XIX – поч. XX ст. (Цибулівка Тростянецького району).
99. Церква Олександра Невського, 1876 р. (Цибулівка Тростянецького району).
100. Церква Святого Архистратига Михайла, 1729 р. (Баланівка Бершадського району).
101. Михайлівська церква, XIX ст. (Тирлівка Бершадського району).
102. Церква Святого Архистратига Михайла, XIX ст. (Ободівка Тростянецького району).
103. Церква Іоанна Богослова, 1747 р. (Радянське Крижопільського району).
104. Покровська церква старообрядницька, XVIII ст. (Бершадь, райцентр).
105. Церква Святого Архистратига Михайла, 1863 р. (Тернівка Крижопільського району).
106. Церква Різдва Богородиці, 1873 р. (Соколівка Крижопільського району).
107. Церква Покрови Пресвятої Богородиці, 1776 р. (Каташин Чечельницького району).
108. Михайлівська церква, 1827 р. (Трибулівка Піщанського району).
109. Церква Різдва Пресвятої Богородиці, 1865 р. (Бритавка Чечельницького району).

(головним архітектурним об'єктом є Миколаївський собор) у місті Шаргород. Шаргородський чоловічий монастир є одним з найбільших православних сакральних об'єктів Вінниччини. Монастирський комплекс був перетворений в духовне училище, яке було одним з найкращих навчальних закладів Поділля. Цей навчальний заклад закінчили Михайло Коцюбинський і Степан Руданський.

Наступним сакральним паломницьким об'єктом є Хресна дорога у Шаргороді: 14 зупинок у вигляді капличок ведуть від храму Святого Флоріана на гору Голготу. У 2012 році десятки віруючих з Кам'янець-Подільського об'єднання та Київської парафії прийняли участь у Хресній дорозі.

Барська Ікона Божої Матері знаходиться у Свято-Успенському храмі міста Бар. У жовтні, в день Барської Ікони Божої Матері, відвідало близько восьми тисяч паломників [13].

Біля каплиці Свято-Воскресенського храму УПЦ було явлення Христа на дереві. Щороку в середньому відвідують дві тисячі паломників.

Висновок. Наявність дерев'яних храмів Вінниччини відіграє важливу роль у популяризації та збереженні історико-культурної спадщини та сприяє розвитку туризму. Збереження дерев'яних пам'яток архітектури, ікон і релігійних цінностей, дерев'яні храми служать місцем духовного відпочинку прихожан та їх духовного збагачення. Отже, питання збереження дерев'яних храмів та включення їх у туристичні маршрути Вінниччини та України, надзвичайно важливе для українського народу та світової спільноти загалом. Найголовнішим завданням є усвідомлення значимості розвитку дерев'яної сакральної архітектури для туристичної галузі України, як ефективного способу збільшення частки внутрішнього та міжнародного туризму у Вінниччині та Україні.

Література:

1. Географічна енциклопедія України: В 3-х т. / "Українська Радянська Енциклопедія" ім. М. П. Бажана, 1989. – Т. 1: А – Ж. – 416 с.
2. Українська радянська енциклопедія. – К.: Головна редакція УРЕ. К.: – 1978 – 1985. – Т.1 – 12.
3. Сім чудес Вінниччини: Альбом / Вінниц. обл. краєзн. музей; [відп. за випуск *К. Висоцька*]. – 2-ге вид. – Вінниця, 2011. – 80 с.; іл.
4. *Шевцова Г.* Дерев'яні церкви України / *Г. Шевцова*. – К.: Грані-Т, 2007.
5. *Вечерський В.* Українські дерев'яні храми / *В. Вечерський*. – Київ: Наш-Час, 2007.
6. *Денисик Г. І.* Перлини Східного Поділля / *Г. І. Денисик, А. В. Чернова*. – Вінниця : ПП "Видавництво "Тезис", 2008. – 168 с. – С. 27 – 44.
7. Перелік пам'яток архітектури і містобудування нерухомих пам'яток м. Вінниці та Вінницької області [Електронний ресурс] // Вінницька міська рада. Офіційний сайт – Режим доступу до ресурсу: <http://www.vmr.gov.ua/>.
8. *Слободян В.* Церкви України. Пермська єпархія: енциклопедичне видання / *В. Слободян*. – Львів: Інститут українознавства імені І. Крип'якевича НАН України, 1998.
9. *Жарких М.І.* Храми Поділля: Енциклопедичний довідник / *М.І. Жарких*. – Київ: Мислене древо. – 2007.
10. *Давиденко В. В.* Стежка до святого місця / *В. В. Давиденко* // Вінницький край. – 2004. – №1. – С. 113 – 121.
11. Віннице-Брайловский женский монастырь и его святые // Киевская старина. – 1901. – т.72 февраль. – С. 101-103.
12. *Моспанко В.* Калинівське чудо / *В. Моспанко* // Подільська зоря. – 1993 – 26 червня.
13. *Яворовский Н.* Историко-статистическое описание г. Бара и заштатного Барского Свято-Покровского монастыря / *Н. Яворовский* // ПЕВ. – 1875. – № 17. – С. 504 – 505.

References:

1. Geografichna encyklopedija Ukrai'ny: V 3-h t. / "Ukrai'ns'ka Radjans'ka Encyklopedija" im. M. P. Bazhana, 1989. – Т. 1: А – Zh. – 416 s.
2. Ukrai'ns'ka radjans'ka encyklopedija. K.: Golovna redakcija URE. K.: – 1978 – 1985. – Т.1 – 12.
3. Sim chudes Vinnychchyny: Al'bom / Vinnyc. obl. krajezn. muzej; [vidp. za vypusk K. Vysoc'ka]. – 2-ge vyd. – Vinnycja, 2011. – 80 s.; il.
4. Shevcova G. Derev'jani cerkvy Ukrai'ny. – K.: Grani-T, 2007.
5. Vechers'kyj V. Ukrai'ns'ki derev'jani hramy. – Kyi'v: Nash-Chas, 2007.
6. Denysyk G. I. Perlyny Shidnogo Podillja / G. I. Denysyk, A. V. Chernova. – Vinnycja : PP "Vydavnytvo "Tezys", 2008. – 168 s. – S. 27 – 44.
7. Pereлик pam'jatok arhitektury i mistobuduvanja neruhomyh pam'jatok m. Vinnyci ta Vinnyc'koi' oblasti [Elektronnyj resurs] // Vinnyc'ka mis'ka rada. Oficijnyj sajt – Rezhym dostupu do resursu: <http://www.vmr.gov.ua/>.
8. Slobodjan V. Cerkvy Ukrai'ny. Perms'ka jeparhija: encyklopedychnе vydannja / V. Slobodjan. – L'viv: Instytut ukrai'noznavstva imeni I. Kryp'jakevycha NAN Ukrai'ny, 1998.
9. Zharkyh M.I. Hramy Podillja : Encyklopedychnyj dovidnyk. - Kyi'v: Myslene drevo. – 2007.
10. Davydenko V. V. Stezhka do svjatogo miscja / V. V. Davydenko // Vinnyc'kyj kraj. – 2004. – №1. – S. 113 – 121.
11. Vynnyce-Braylovskij zhenskyj monastyr' y ego svjatynty // Kyevs'kaja staryna. – 1901. – t.72 fevral'. – S. 101-103.
12. Mospanko V. Kalyniv's'ke chudo / V. Mospanko // Podil's'ka zorja. – 1993 – 26 chervnja.
13. Javorovskij N. Ystoryko-statystyckoe opysanye g. Bara y zashtatnogo Barskogo Svjato-Pokrovskogo monastyrja / N. Javorovskij // PEV. – 1875. – № 17. – S. 504 – 505.

Резюме:

Диана Цесъцив, Иван Волошын. ГЕОПРОСТРАНСТВЕННОЕ РАЗМЕЩЕНИЕ ДЕРЕВЯННЫХ ЦЕРКВЕЙ ВИННИЧИНЫ.

В статье рассмотрены особенности геопространственного распространения сакральных деревянных храмов и паломнических центров. Выделены сакральные объекты национального и местного значения. Раскрыто архитектурную и историческую ценность деревянных церквей Винничины XVII-XIX вв. Проанализировано и составлено картосхему геопространственного распространения деревянных церквей, на которой изображено сто девять деревянных святынь и восемь паломнических центров. Проложены маршруты к основным сакральным объектам и паломническим центрам.

В Винницкой области сохранились храмы XVII-XIX вв. К наиболее атрактивным храмам XVII в. относят Успения Пресвятой Богородицы (Ивановцы Барского района), Михайловская церковь (Винница), Успенская церковь (Кисляк Гайсинского района), Покрова Пресвятой Богородицы (Демидовка Жмеринского района), Покрова Пресвятой Богородицы (Лозовая Шаргородского района). В XVIII в. построены деревянные святыни Покрова Пресвятой Богородицы (Кацмазов Жмеринского района), Рождества Пресвятой Богородицы (Михайлин Козятинского района), Успения Пресвятой Богородицы (Райгород Немировского района), Святого Николая (Глинянец Немировского района), Святого Александра Невского (Цибулевка Тростянецкого района).

В XIX в. к наиболее посещаемым деревянным сакральным объектам относятся: Михайловская церковь (Тырловка Бершадского района), Церковь Иконы Божьей Матери (Жабелевка Винницкого района), Покровская церковь (Михайловка Гайсинского района), Зачатия Святой Анны (Пляхова Козятинского района). В пределах Винничины находится восемь паломнических центров: Лядовский мужской пещерный монастырь Усекновения главы Иоанна Предтечи в Могилев-Подольском районе; Браиловский женский Святой Троицы монастырь; Иосафатовая долина находится у села Голинчинцы Шаргородского района; уникальный крест у Кресто-Воздвиженского храма города Калиновка; историко-культурный центр духовности и согласия в Виннице; Барская Икона Божией Матери находится в Свято-Успенском храме города Бар; крестный путь в Шаргороде; явление Христа на стволе дерева.

Сакральные объекты Винничины являются основой для развития туристической инфраструктуры, подготовки рекламной информации об уникальных сакральных и паломнических маршрутах, будет способствовать увеличению туристических потоков познавательного и религиозного направлений.

Ключевые слова: деревянная церковь, историческая ценность, туризм, паломнические центры, историко-культурные туристические ресурсы, сакральная архитектура, геопространственное распространение.

Summary:

Diana Tsestiv, Ivan Volohsyn. GEOSPATIAL SPREADING TREES WOODEN CHURCHES VINNITSA REGION.

The article reviews the features of geospatial distribution of sacred wooden temples, as well as pilgrimage centers. Highlighted are sacred places of national and local significance. Revealed the architectural and historical value of wooden churches of Vinnychyna region in XVII-XIX centuries. Analyzed and mapped a scheme of geospatial distribution of wooden churches which shows 109 (one hundred and nine) wooden shrines and 8 (eight) pilgrimage centers.

Preserved temples of XVII-XIX centuries in Vinnytsa region. The most attractive churches of XVII century include Dormition of the Blessed Virgin Mary (Ivanivci Barskogo district), Mykhaylivska Church (Vinnytsa), Assumption Church (Kyslyak Haysynskogo district), Pokrovy the Holy Virgin (Demidovka Zhmerynka district), Pokrovy the Holy Virgin (Lozova, Shargorod district). In the XVIII century built wooden sanctuaries of Pokrovy the Holy Virgin (Katsmaziv Zhmerynka district), Nativity of the Blessed Virgin Mary (Mykhailyn, Koziatyn district), Assumption of the Blessed Virgin Mary (Rayhorod Nemirovsky district), Saint Nicholas (Hlynianets Nemyriv district), Saint Alexander

Nevsky (Tsybulivka Trostyanets district).

In the XIX century the most visited sacral places include: Mykhailivska Church (Tyrlyvka Bershad region), Church of the Icon of Bozhoyi Materi (Zhabelivka Vinnytsia region), Church of the Intercession (Mykhailivka Haysyn region), and Conception of Saint Anna (Plyahova Koziatyn region). There are 8 (eight) pilgrimage centers within Vinnytsya region. Lyadovskyy male Pechernyy monastery of the Beheading of John the Baptist in Mogilev-Podolsk district; Brailivskyy women Holy Trinity Monastery; Valley of Jehoshaphat that is located near the village of Holynchynsi Sharhorod region; unique cross near Hresto-Vozdvuzhenskogo temple in Kalynivka city; historical and cultural center of spirituality and harmony in Vinnytsya; Barska Icon of the Mother of God is located in the Holy Assumption Church in the city of Bar; Cross Path in Shargorod; Christ occurrence on a tree trunk.

Religious and sacral sites in Vinnytsya region are the basis for development of tourism infrastructure in the regions. Preparation of promotional information about the unique sacred and pilgrimage routes will help to increase tourist flow in religious-educational direction.

Keywords: wooden church, historical value, tourism, pilgrimage centers, historical and cultural tourism resources, sacred architecture, geospatial distribution.

Рецензент: проф. Брич В.Я.

Надійшла 01.11.2015р.

УДК 911.3: 33: 338.48

Наталія ГАБЧАК

ІСТОРИЯ СТАНОВЛЕННЯ ТА СУЧАСНИЙ СТАН ЛІКУВАЛЬНО-ОЗДОРОВЧОГО ТУРИЗМУ ЗАКАРПАТСЬКОЇ ОБЛАСТІ

В статті проведено аналіз сучасного стану та історичних аспектів розвитку лікувально-оздоровчого туризму в межах Закарпатської області. Виявлено чинники, які мали історичний вплив на розвиток санаторно-курортної мережі, їхнє територіальне розташування. Здійснено історико-географічний аналіз географії лікувально-оздоровчого туризму на теренах Закарпаття на межі XIX-XX ст. та визначено чинники, які сприяли й гальмували розвиток санаторно-курортної справи. Проаналізована динаміка кількості санаторно-курортних закладів та оздоровлених ними осіб в часовому розрізі 13 років (2000-2013рр.). Аналіз статистичних даних підтверджує скорочення кількості рекреантів, особливо в 2001, 2002, 2004, 2007, 2008, 2012 роках, що підтверджує періоди загострення економічної кризи, зменшення купівельної спроможності населення. Обґрунтовано необхідність діагностики, яка визначатиме такі показники як напрями туристичних потоків; зайнятість персоналу; прибутковість; рентабельність; окупність витрат; заповнюваність ліжкового фонду санаторно-курортних закладів на досліджуваній території.

Ключові слова: санаторно-курортні та оздоровчі заклади, рекреанти, рекреаційні послуги.

Актуальність. Закарпатська область володіє значним рекреаційним потенціалом, де розвиток санаторно-курортної сфери розглядається як ключовий чинник зростання економіки краю. Транскордонне розташування області є гарантом зростання щорічного попиту на відпочинок, лікування та оздоровлення людей.

На думку вітчизняного вченого М. Рутинського лікувально-оздоровчий туризм зазнає суттєвих змін. Традиційні санаторні курорти перестають бути місцем лікування і відпочинку осіб старшого віку і стають поліфункціональними оздоровчими центрами, розрахованими на широке коло споживачів [8]. Потенційний "клієнт-рекреант" із ближнього зарубіжжя вимагає підвищення комфортності в сфері санаторно-курортного лікування, загалом воно зорієнтоване на платоспроможне населення з високим рівнем доходів.

Нові підходи щодо забезпечення якісного функціонування санаторно-курортної та оздоровчої сфер, які забезпечують і проводять ефективну оздоровчу діяльність в умовах ринкових відносин є вкрай актуальною. Для Закарпатської області, яка володіє значними запасами природно-лікувальних ресурсів, вини-

кає потреба у постійному дослідженні тенденцій успішної діяльності у сфері економічного піднесення курортної справи і підвищення рівня зайнятості населення. З вищевказаного, бачимо важливість дослідження історії становлення та сучасного стану функціонування санаторно-курортної сфери досліджуваної території [2]. Очевидним є факт, що географія туристів, які подорожують з лікувальною метою зростає.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Лікувально-оздоровчий туризм є предметом досліджень як вітчизняних так і зарубіжних вчених. Серед них відомі праці В.В. Безуглого, М.Й. Рутинського, Н.Н. Кузнецова, О.О. Любіцевої, А.А. Мазаракі, М.П. Мальської, В.К. Мамутова, В.С. Кравціва, В.В. Худо, В.І. Цибуха, Н.Ф. Габчак та інших.

Широкий спектр ресурсної бази туристично-рекреаційного потенціалу Закарпатської області відображено в працях В.І. Мацоли, В.І. Гетьмана, Н.М. Влащенко, Ф.Ф. Мазура. Різним аспектам розвитку санаторно-курортної сфери присвятили свої праці О.А. Нікітіна та В.І. Гетьман. Однак, незважаючи на вище наведені праці вчених щодо питань розвитку лі-